

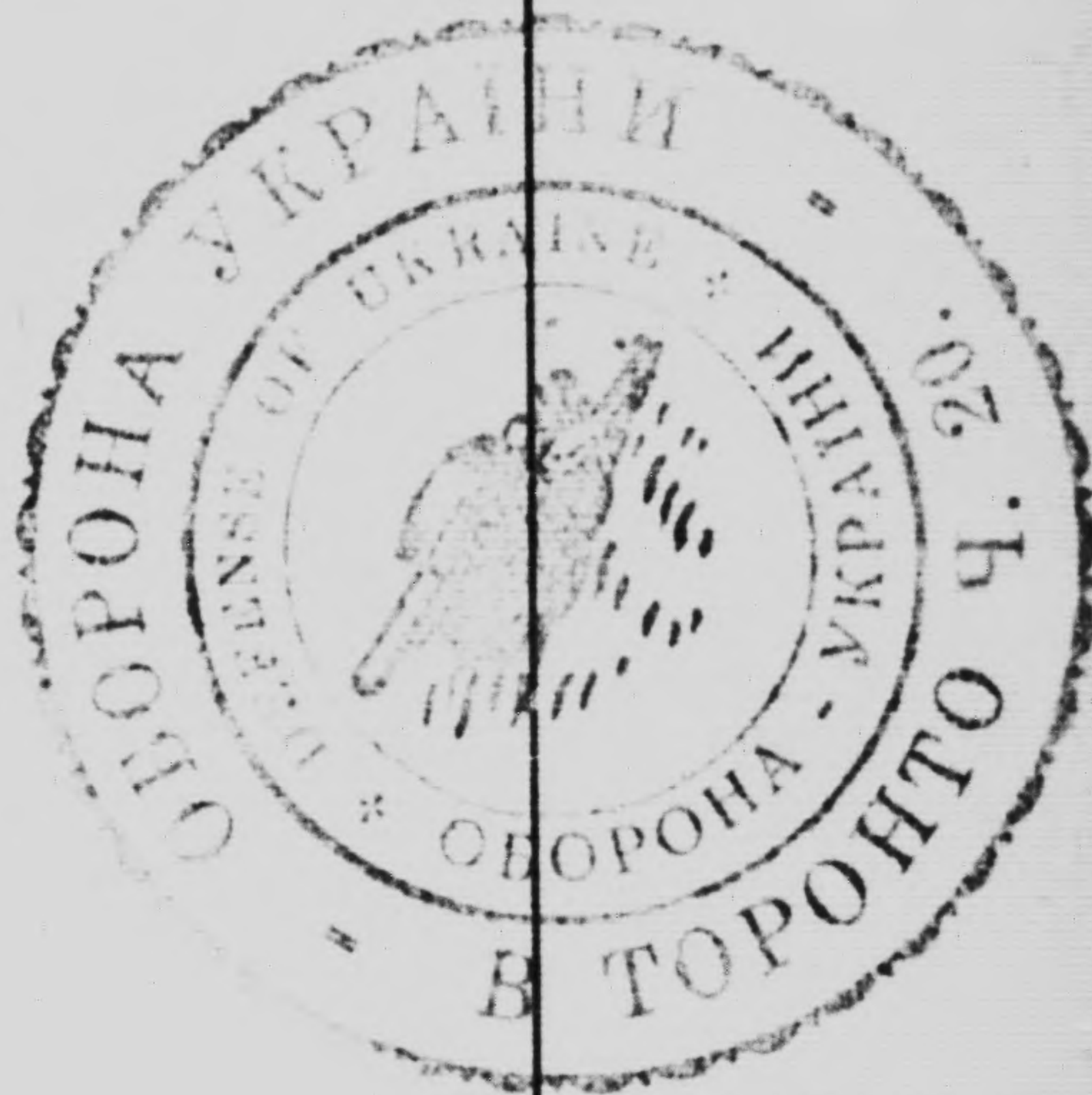
213.

С 317

**ДЕВЯТЬ БРАТІВ
І ДЕСЯТА
СЕСТРИЦЯ ГАЛЯ**

НАПИСАВ

МАРКО ВОВЧОК.

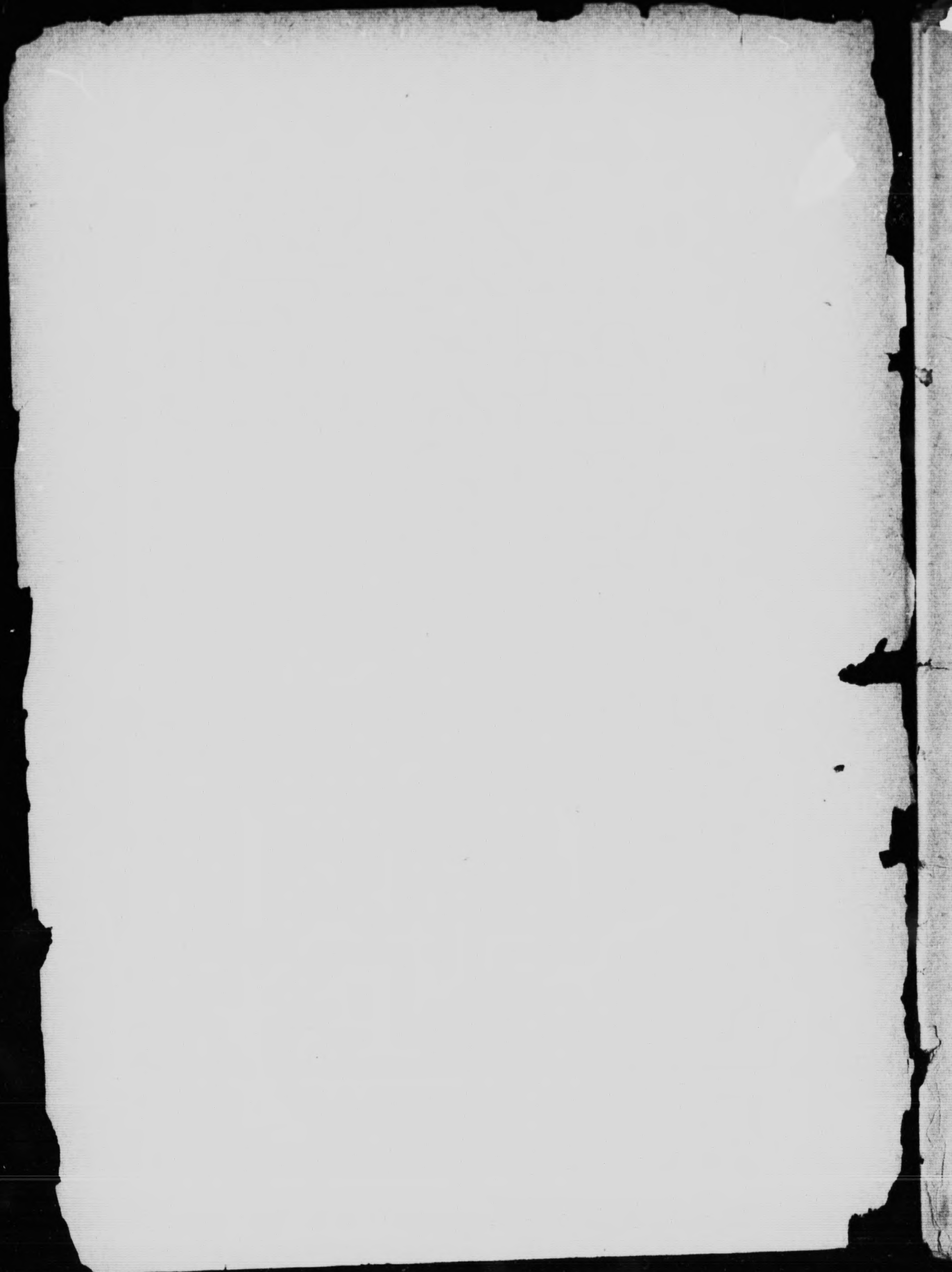
ВІННІПЕГ, МАН.

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

1916.

ВОВ

ДЕВ

Жила собі удова коло Київа, на Подолі, та не мала щастя долі: було гірке її жите. Терпіла вона превелику нужду та вбожество. Жила удова коло гучного міста, де бучнії будинки стояли, де сяли, та виблискували церкви золотохресті, де люди з ранку та до вечера ворушилися й метушилися, а такого вбожества безпомощного, яке удова собі мала, то хочби і у глухій глуші пошукати — там, де людського житла ані садити не знайти, людського образу не стрінути й голосу не почути, а жити з птицею та із звірюкою, із деревом та із каменем, із горою та із рікою — що звірюка никає собі на здобич, птиця співа та щебече, дерево шумить, камінь лежить, гори висять ся, ріки течуть, а нема тобі кому допомогти ані зарадити; нема кому тебе пожалувати, ані тобою запіклуватись.

Мала собі удова девять синів а десятую дочку Галю. І вродилися ті девять синів, як девять соколів, один у одного: голос у голос, волос у волос, тільки найменший син був трошечки білійший трошки благійший від других, а усі вони такі сьвіжі, сьмілі, чорняві хлопці, аж глянути мило. І усі вони любили дуже, пестили й жалували сестричку свою Галю, а найбільш усіх менший. І усіх братів любила дуже і жалувала Галя малая, а над усіма меншого брата. Було, що підуть брати у бір по ягоди, або по гриби й візьмуть малую сестричку зі собою, то вже нікому не попустить менший брат нести

втомлену Галю, ані до кого Галя не піде на руки від меньшого брата. А як брати сами хочуть часом гуляти та забарять ся та повернуть до дому пізно, усім Галя раденька страх, а до першого, до меньшого кинеть ся і ввіпеть ся, як півочка, устоньками і обіветь ся, наче хмелинонька рученьками. А знов як не вгодять Галі брати, то Галя поплаче і погорює, плачучи й горюючи пожалуєть тай годі, а вже як меньший брат чим її скривдить, так Галя й словечка не зможе вимовити і втіче од усіх і сховаєть ся од усіх і знайдуть її по тому, що вже сильне-нько ридатиме — а ніхто теж сліз не згамує, ручечок не одтулить від личка, тільки той меньший братик.

Жила удова з дітьми у хатці — навіть би й хаткою звати не годило ся, хіба хижкою, — і стояла удовина хатка на луці під горою, оддалік собі від усякого иншого житла й садиби, стояла на широкій, зеленій луці. З одного боку нависла гора камяна над хаткою, поросла лісом і неначе грозила: — „От, як схочу — один камінець покочу і тебе, хатинку зовсім придавлю”. У право мимо хатки звивав ся шлях у місто — й який же тихий та пустий сей шлях мимо удовиної хатки і як же він що ближче до міста, усе люднійш та грукотнійш порошить і гурчить, а тамечки, де він вбіга на гору та вже улиці будинків купами до нього приступають, який же він гучний та людний та порошокний!

Той самий шлях звивавсь у ліво по луці м'який та зелений тай ховав ся з очей геть усе по тій же луці м'ягенькій. Від хатки узенька стежечка перехрещувала сей шлях і бігла до

самого синього Дніпра.

І певно, що кожний, кому лучило ся мимо їхати та хатку удовину бачити, то певно собі думав: що то за малесенька хаточка стоїть, як вона у землю увійшла й покривила ся; як віконечка скосили ся й як дашок убравсь у мох зелений і сивий. І не огорожена хатинка і нема сїней анї комори, нема садочка анї города коло неї, тільки стара тиха груша зі зломленою верхвиною. І дітей округи скільки! А коли-б же хто звернув із шляху й ступив у хату, zobачив би той, що яка хата маленька і хоч кілька людей у хатці живе, а зовсім вона порожня сливе. Нічого нема опріч лавок та узенької полички, що стояла з ложками. Піч потріскала ся й осїла; на припїчку перевернений горщик, два кілочки у стїні що на їх нічого не висить; стіл із розколиною. упродовж по серединї, що на йому нічого не стоїть; ікона (образок) з витертим лицем, повита сухими і сьвіжими квітками. А коли б хто спитав дїточок: де ваші сорочечки? Де ваша одежина? — дїтки тому показують, що їх сорочечки сохнуть от тамечки на березї, а иншої одежини в їх нема. А зимою? А у холод, у морози? Зима, холод, мороз! Отсе негарний час! Тільки він почина надходити, мати гїрш плаче та усе перепитуєть ся: як то ми перебудемо? Як же то ми перебудемо! І нудно такеньки завсїгди перебувати холод, треба сидїти на печі загнувши ноги, а коли вибігти на луку та потанцювати по снїгу, то хутенько, наче опарений вкинеш ся у хату на піч і знов сидїти мусиш, загнувши ноги. Іграшка у докушну, або там яка друга докучить і **обри-**

дне — ще тільки малую Галю трохи тішить і сьмішить, а усіх сердить ; знакома казка про Івася нікого не поруша — тільки малую Галю трохи; день вже такий в Бога коротенький прудко вечір наступає й у хатці темно робить ся. І сидять вони у темноті на печі, дожидають матір із поденьщини (з денної роботи) і мовчать, тільки часом Галя пожахнеть ся й шепотом питає:

— Що-ж, як гава прийде!

— Не прийде, — відказують їй усі

— А як вовк присуне? — шепче знов Галя.

— О, перестрашена! О, плохенька; — кажуть усі та усе ближче згортають ся до купи, а менший брат бере Галю на руки.

— А як вовк присуне? — знов таки запитує Галя і усі на Галю похмуряють ся, крім меншого; менший тихесенько Галю заспокоює і Галя заспокоюєть ся, ще часом і пісеньку заспіває про журавля, що „цибатий журавель, він до млина їздив, дивне диво бачив”, і чує менший брат, як цибатий журавель іде до його і як дивне диво бачить; бо Галя, співаючи, під спів обома рученятами по обличчю ляскає. Пісенька якось не завважливо ввірветь ся, цибатий журавель застаєть ся на дорозі, а Галя засипає в меншого брата на руках.

Нудно — нудно! У скосне віконечко видно луку під білим снігом. Білий сніг то виблискує то виблиск тратить, — се місяць поринає в хмарах. Що отсе буде далі: чи заблискотить білий сніг ще лучше та засягне місяць із зорями, а чи повалить сьвіжий сніг, хуртлина заграє, забє віконечко схилене, занесе стежечки, заба-

рить матір? І що мати принесе їм?

От по снігу рипить прудкая, слабая, непевна ступа, двері у хатку відчиняють ся — мати прийшла. Вона прийшла тому зна, дуже змерзла, — що вона принесла? Принесла хліба, картоплі, а коли ще трошки пшона на куліш, так уже й хвалить ся зараз дітям, що „от, діточки, ми собі зваримо куліш”, — і усі дожидають кулішу, а Галя то вже завчасу сидітиме з ложкою в руці та погукуватиме „мамо!” — і погукує так Галя, наче вона сама має відвагу спитати про те, про що усі піклують ся і додає усім сили терпеливійше дождати. Після кожного поклику вона пригортаєсь до меншого брата, немов говорячи: „якая своя Галу!” А брат менший гладить її по голові і дає на догад, що „славна Галя”.

Запалена піч розгоряєть ся і тріщить, червоне полуміня грає на віконечку, з розколинок печі виходять струмки диму — хатинка разом і світлом-огнем посьвіщаєть ся і димом наповняєть ся, ясно видно помучену і стару матір, що пораяєть ся коло печі, та не можна розглядіти по обличю, які собі думки має, який вид — то здаєть ся, що душить її якась туга і чогось боязно їй і що від тії душної туги так вона метушить ся коло печі, що не від диму в неї і сльоза біжить.

Діждали ся — вечеря готова; Галя сьмієть ся й усі вечеряють і спати лягають. Огонь у печі потрохи погасає, наче сам починає дрімати, гасне зовсім — у хатці темнісінько, й усі засипають.

Ранішній холод не хоче ніяк дати поспа-

ти, проймає і таки хоче побудити й таки обудить. Уже мати у печі запалила — дрова знов тріщать, полум'я шибаеть, димно у хатці; в вікнонці світить наче сонечко і блищить сніг біленький. От снідане готове й мати поспішається йти на поденщину і приказує їм бути розумниками і йде собі.

У неділю, в усяке св'ято, їм краще було: мати не ходила на роботу, можна було влізти у її латані чоботи, загорнутись у її стареньку кожушаночку і хоч трудно, а все таки можна було погуляти (походити, побігати) коло хатки — і вони усі гуляли по черзі, навіть Галя, що сама уся була, може, не завбільшки чобота.

Потому мати їм казки усякі розказувала і усякі бувальщини. І що за такі славні часом казки, що то за сьмішні які! І дуже-б багато вони сьміяли ся й тїшили ся, коли-б їм не мішало неньчине обличчя — таке обличчя помучене та посмучене, дарма що вона не прискаржує нічого й сама з ними разом всьміхається на усе сьмішне та потїшне у казці.

Мати приносить чоботи.

Одного разу мати прийшла до дому і входячи, покликала старшого сина...

— „Що мамо?” — відказав старший син і скочив із печі на зустріч їй.

— „Що? Що? Що?” — покрикнули другі усі й посипали ся з печі, як достиглі грушки, а Галя простягла рученята до меншого брата й гукала вже:

— Куліш! Пшоняний куліш!

— „Ні” — відказали брати, куплячись тов-

плячи ся цікаві коло неньки.

— „Ні, піждіть, піждіть, мої голубята!” — промовляла мати, скидаючи з себе одержину, притрушена снігом та ледви дихаючи від утоми.

— „Бублики!” (обарінки) — гукнула Галя трохи нез-певна й наче лякаючи ся.

— О! о! о! — почуло ся поміж братів і що то у кожному тому „о” зупило дива та радощів!

— Бублики-ж? — гукнула Галя вже сьміло і у долонечки заплескала.

— Галю! Галю! Послухай бо, — промовив менший брат — слухай бо, мама принесли чоботи

— О, чоботи! — вигукнула Галя, наче занесла ся вже у саме небо голубе тай счепила ручечки.

Еге-ж, се таки й були чоботи. Старі, проношені, маленькі чоботи з великими латками на обох. Сьвіте мій! Як же ті чоботи з рук до рук передавали ся! чоботи розглядали, чоботьми любували, а Галя то ледви що не вицілювала чобіт — вона вже й устенька цяпочкою склала, — та засьміяла ся й не борячись хвилиночки, пожадала собі у чоботи вбрати ся й на усіх дивила ся радісно та жалібненько такеньки (так), серед хати, немов гарне малюванне, тільки що зроду віку, мабуть не було малювання з таким личеньком сьміючим, з такими очима танцюючими.

Брати дивували ся, яка то Галя гарна у чоботах, прибираючись на другий день рано-рано рано-ранесенько йти далеко-далеко далеко-далеченько гуляти. Пішла-б вона гуляти, того таки самого вечера, коли-б не той вовк невір-

ний з лісу, а що гірш — турбував її той гава навісний, що не знає вона навіть, де він і сидить у сьвітї — чи у лісї чи під горою на луці, чи у Дніпрі, у нурті, — не знала, бачте, з якого боку його стерегти ся й звідки його берегтися, а може вискочить він і схопить її несподівано — негадано.

З сонньої Галї тихенько менший брат зняв чоботи і усі тоді по черзі почали їх приміряти і кожний казав, що йому чоботи як раз, наче влипли, хоч добре вони пригодили ся тільки старшому братови. Йому мати й принесла ті чоботи і принесла йому для того, що завтра хоче його забрати із собою у місто і віддати хазяїнови у наймити.

Старший брат йде служити. Всі журять ся.

До хазяїна! За наймита! Усі очі на його обернули ся, усі серденьтка іздрігнули ся: хто дивуєсь, а хто засмутивсь; кого порушила надія на щось дивнее і чуднее, а кого то жах затомив, що скоїть ся; той у думці вже випроважав його, другий знову же прибирав ся його стрічати та почути не чутого з роду; инший замисливсь, як то вони сами без його житимуть...

Мати смутненька та трівожненька... А старший син відказав спокійненько на сю вісточку:

„Добре мамо!”

— Як будеш добре служити, моя дитино, — заслужиш собі ласку, вислужиш заплату, — каже мати. — Дасть Бог милосерний, то потім собі й кожушок справиш... Добре синочку?

— Добре, мамо! — відказує їй знов син.

— Хазяїн твій, здається, чоловік хороший буде, а як що там і випадє тобі у службі... яке там лихо — горе, то ти приймай за добре... Коханий, ти перетерпи... Добре, синоньку?

— Добре мамо відказав знов син.

Вже більш мати нічого не могла казати, голосу у неї не хватило, неначе важка рука душила її; вона сиділа вже мовчки та тільки дивилася на старшого сина та усе тісніше душила її важка рука..

А старший син задумавсь і недбало, невважливо відказав братам, що товпили ся у хатці, стукали дверми, по черзі брали на себе чоботи, виходили у чоботах гуляти коло хатки, говорили про братову службу.

Місяць світив у повні, зорі наче палали — одна зоря полоніше від другої, мороз був сильний, аж тріщав, сніг хрускав під чобітьми на вдивовижу на прочудо. Навіть сам старший брат, уже який хлопець нелегкоумець, тай той як узяв на себе чоботи та вийшов — іде та все оглядається та зупиняється раз-у-раз, наче його хто питає що хвилинки:

— Чий ти парубок — чий парубок у чоботах, чий бо ти? Скажи, будь ласка!

На другий день мороз такий самий, що вчора. Дерева тріщали на горі, ссипаючи з себе иней, сонечко сяло блідненько, наче зблідло й собі від холоду, наче теж змерзло; а усі брати вибігли з хатки проводити старшого брата, що вбраний в чоботи та у велику хустку неньчину ішов у місто.

— Ходім уже, дитино — промовила мати до старшого сина, а ви, голубята, зоставайте

ся здоровенькі. — каже вона до других.

Вони пішли, а у слід їм кричали голосочки: і „бувай здоров” — і „верни ся” і „вертайсь хутче”, а Галя, то вона тільки вигукувала: братик милий, милий братик! Усі танцювали на морозі, поки зникли з очей вони, а потім повскакували у хатку на піч і усім такеньки вже зробилось пусто-пусто без старшого брата; усі зажурили ся й затужили; у Галі вже слізоньки капали.

— І я піду у найми! — каже один брат.

— От як! — промовила Галя, а слізоньки закапали одна по другій швиденько.

— І я! І я! І я! — кажуть усі брати у один голос. У Галі слізки закапали вже по три тай по чотири разом, гонячи одна одну.

— Ой, лихо! покрикнула Галя! — Усі підете! Усі мене покинете! І ти? І ти мене покинеш? Покид...

Та вже до меншого брата вона більше промовити не здолала — затулила личенко обома рученьками й гірко заридала.

— Годі, Галю, годі! — кажуть брати, слухай но, що тобі казатимемо...

Галя не слухала.

— Не плач, Галю! — каже менший брат і бере Галю до себе на коліна. — Я найму ся у службу та зароблю тобі чобітки... Відкрий бо личенько!

— Слухай бо, Галю, Галочко! — промовляв менший брат, — от яка-ж ти недобра! От як мене красно слухаєш! — Одна Галина ручка відпала від личенька і одно очко, повнісеньке сльозою, зирнуло на братіка і ридане впинуло ся.

— Помисли лишень, Галю, коли ми усі підемо у наймити, та усі собі чоботи покупимо, а тобі вже найкращі — ми усі собі кожухи покупимо, а вже тобі...

— І я піду у наймички! — вимовила Галя і друга ручка відпала від личенька і оченька вже весело виблискували у слізках.

І порішили вони такеньки усі, щоб іти у наймити; а поки наймитиська служба, поки що, то було їм страх як нудно сидіти на печі і міцненький жаль посягав їх по старшому братови. Й усі вони дивили ся по всіх боках, або одно на другого, наче що загубили, без чого не знали, не вміли, як його бути.

Коротенький день прудко збігав, та їм здавало ся, що він кілька разів повертавсь назад, поки таки діждали ся вечера морозного й мати прийшла. Як тоді серденьтка усі не вистрибнули з грудий, поки мати розказувала, що старший брат у хазяїнина, що йому так славно; буде спати він у теплій хаті й годуватимуть його добре.

— Чуєш? Чуєш? — промовляли брати один до другого. — От як йому буде! От як добре. — І Галя покликнула: О, славненько! О, любенько!

Та чогось у братів впали голоси їх дзвінкі і Галя якомсь слабенько плече у долоньки, — раз тільки, а там і стихла. І мати, хвалячи жите його, запинила ся — слова мерли в неї на устах, уста трохи трусили ся. На вечерю був куліш пшоняний, та ніхто до нього і не доторкнувсь і нікого сон не змагав.

— Ви, діточки, не скучайте за братіком — почала була мати, та голос ввірвавсь і вмер; во-

на вливала ся гіркими-гіркими і як посліплена наче слізми, тільки ловила діток коло себе, схоплювала та поцілунками всипала та все голоснійше ридала.

Пішли дні за днями й часи за часами, попри викали діти, що нема старшого брата, та не перестали про нього думати — й сливе що години його згадувати то сим, то тим, то знов другим. Тепер уже усякі казки й бувальщини у свято вони покинули, а розмовляли з мамою про брата — у свято мама ходила його відвідувати і приносила від него вісти — усе вісти однакові, що здоров, що служить...

І се на усякі лади брали і на усякі лади про се балакали: уявили собі його хазяїна — знали вони, що хазяїн порядний чоловік, кравець сивий, ходить в синіх шараварах і у чорній свитці і шиє сам усякі кожухи й свитки; уявляли собі хату хазяїнську — знали вони, що хата хазяїнська у три віконечка, під тисовим дашком, а у хаті по білих стінах висять образки — птиці рябопері, морський розбишака-турок у червоній чалмі з кинжалом у правиці; уявляли вони собі хазяїнку — вони знали, що хазяїнка молоденька і усе сидить біля віконця та вишивала собі очіпки шовком та золотом.

І чорну корову хазяїнську собі уявляли вони із рижим телятком; а як розмова заходила про хазяїнські санки та про білого коня, так Галя почала розкочуватись з боку на бік, наче вона вже сиділа на санках, а білий кінь швиденько віз санки по грудовому шляху.

Вони прибирали ся, як літечко прийде, частенько ходити до брата; як тільки що весна ди

хне, піти його відвідати. Еге ж! Підуть вони до нього, та побачать його й наговорять ся! Що то як дожидати бридко. Що то яка зима укропила холодна та люта!

Не добре поводить ся старшому братови.

От як у хатці та гадали про старшого брата і над усе в світі жадали з ним побачити ся і Галя таково вже частенько казала: „хоч би одним очком поглянути на його”, — що вже тепер тільки вона скаже: „хоч би одним очком”, усі знали, на що „одно очко” хоче глянути й зітхати.

А тимчасом хазяїни на старшого брата дивили ся за тим тільки, щоб бачили, чи справний він, чи не пустує і жадного йому словечка не промовили, крім якого приказу грозьби та лайки. І на пляцу, коло криниці, де він ходив що ранок й що вечір воду брати і де сходилось багато людей, рідко хто вважав на поважного тихого хлопчика, що він що день то робивсь похмурнійший та понурійший, у латаній сорочечці, у праховенькій свитці, не на його пошитій, у старенькій шапці, котрий терпеливо стояв на морозі пекучому, дожидав черги собі води зачернути, — ніхто до нього не озивавсь.

Перша робота була йому у хазяїна воду носити з криниці. В досвіта його слали до тієї криниці, далекої під горою на пляцу, коли ще усе місто бучне стояло у синій імлі, люди не уявлялися, димочок не звивавсь і коли ще не було коло криниці нікого — часом хіба стрічала ся яка така наймичка гірка, або дві, тай се дуже рідко. Його відерце перше пробиває лід у криниці, що

у ночі замерз і таскав він повні відра під гору.

Притаскавши дві відра, котрі хазяйка у той таки час розливає на вмиванечко, на своє чорнобриве личенько, на білі ручки, та знов, знов туди й сюди його по хозяйству, — він знов йшов по воду. Сиза імла рідшала, димочок де-не-де вже зривавсь, уже люди попадали ся і коло криниці; вже товпило ся, купчило ся багато народу — треба дождити черги. Він стояв та дививсь, як шпарко дбайливі городяночки поспішали, заснавши й гонила одна другу до криниці і від криниці; як йшли наймички, підїздили бочки. Сиза імла зникала; зходило сонечко й сяло якими-ж то блискучими, холодними, недружними ранками.

Повертавсь він з повними ведрами до хазяїв. Тут йому треба було двір промітати, носити дрова з сїний до хати, побігти до сусїди в вечері спитати, коли буде мученика Лаврентія — чи у середу, чи у четвер, бо хазяйка прибирала ся на іменини до Лаврентія шевця; або побігти до сусїди Меласї позичити троха дріжджей, бо хазяйка заходила ся ставити пироги; або побігти на торг купити за шага голок, коли хазяйка зломил голку — і багато побігушок й пошарнушок треба було йому спожити.

Та хазяйці можна було вгодити — була хазяйка весела, дбала молодиця, що як вона не хазяїнувала, так, сидячи коло віконця, шила та вишивала та приспівувала і поглядала з вікна на прохожих людей та на себе у дзеркальце, що умисне й висїло тут проти неї на цьвяшку.

А хазяїну не можна було вгодити, — хазяїн був задирливий чоловік, а до того ще недобрий

дуже. Жінку свою він дуже любив, а тільки у ранці він очи розплющить, то вже й почав зачіпати та докучати її, й доти не відчепить ся, поки аж жінка незаплаче, або хоч заходить ся на плач — тоді він і довольний, скаже їй, що вона йому милійша над усе у світі й пожалує, й обіцяє купити якусь там витребеньку нову, — а що вже наймита маленького то він поїдав немилостиво. Тільки хоче, щоби зобачив, щоби було за що погрозити й прикрикнути, було за що й штовхнуть.

Хлопець із роду не відказав йому слова гіркого, та ніколи теж не виговорювавсь й не повинив ся — усе хлопчик приймає мовчки. Здається, що тая безодмовність дражнила хазяїна ще більше і цілісїнький день він не так щиро працював із кожухами та кобеняками, як із тим, як би то лучше помучити терпеливого хлопця.

Минав день — який же холодний, блискучий, вражий день! От звечоріло. Хазяїн поніс роботу пошиту, хазяйка пішла до сусіди посидіти, поговорити, або до вечерні, наймит знов з відрами по воду до криниці приходив.

Вечерами зграя коло криниці була гучнійша, ніж ранками. По трудах дневних і по роботі й по клопоті знимав ся регіт, заводили ся голосні розмови. Тут бачив хлопець, як инша весела дівчина і прудкая, що не посмирили її ані робота, ані труди, щиро співала й підтанцьовувала, танцювала і підспівувала з відрами на плечах на загальну втіху людську і на потіху; як возниці борють ся або прискають водою й лякають дівчат; як часом наймички, розваживши ся,

сміяли ся теж й грали ся між собою. Гомоніла зграя поки сонечко не заколувало ся, червоний захід не обгортав у кармазини — і мороз не кричав — дзвінко й різко відтупували ся усі ступні по снігу, ворітьми стукнули, у дзвін вдарено, риплять полозья й біжать санки і людський голос і собаче гавканє. І вечір згасає, який же холодний, червоний, самітний вечір!

У хаті свічка горить. Хазяїн шиє, якусь полу від кожуха строчить, хазяйка вишивала кругленьку квітку на очіпку шовком, — сидять коло столу обое. Наймит веде коня напувати, дає коню вівса й сїна і корову заганяє на ніч, теж упертого кабана заганяв, приносив у хату дров на завтра, щепив тріски на підпал, вигрібав попіл із печі, мазав хазяйські чоботи.

А хазяїн усе шиє, хазяйка вишиває і що не будь розказує чоловікови про те, що бачила на торзі, що чула від сусїди; хазяїн прислухує мов

чки й часто оглядає ся на наймита, прикрикує, пригрожує: буває й те, що уставав хазяїн, кидав роботу і карав свого наймита за те, що дверей не добре причиняв. Потому знов сїдає й шиє, а хазяйка зиркнувши на хлопця, часом зітхнувши, знов почина розказувати далі.

У хаті душно та горячо; порозвішувані по стїнах білих рябопері птиці, здаєть ся, казали ся від сієї духоти — одні крила свої порозпрос тягали у розпуц та такеньки й зостали ся — нема сили полетїти, нема сили й крила згорнути; другі знов у такій самій розпуці стулили ся й нагогошили ся.

Скільки то разів, як гасили світло й хазяїн

і з хазяйкою спокійненько засипали й товстим сном спали, побитому, потомленому наймиту снило ся., що усі ті птиці рябопері зірвали ся із стін і гучною, розпучливою зграєю вють ся, бють ся, кружляють на його узголовячком усе скорше, усе горячійше і разом наче повів вітровий, наче вода плескає — зникають ті птахи усі, широке та глибоке море колисає й плеще у береги, на березі сидить Турок у червоній чалмі, держучись за кинжал, дивлячись на наймита сміючими й поважними очима і начеб чимсь питаючи, в далекости киваючи...

Скільки то вже разів йому снило ся, що зніма його щось у воздуху з птицями, що падає він і розбивається. Скільки то разів у сні він плавав по глибокому морю й тонув у глибокі!

Старший брат вертає до дому.

Зима доходила кінця, та холоди ще сильні кріпили і брати з Галею сиділи на печі, підобгавши (підогнувши) ноги. Тихо було у вечері, коливчув ся хід і щось мигнуло мимо віконця.

— Мама! — покрикнула Галя.

— Ні, се не мама, — відказали брати.

— О! — шепотнула Галя, оченятка в неї побільшили ся, а бровенятка вище зняли ся.

— Не бійсь, Галю! — промовив менший брат, усі вони виглядали з печі витягнувши шиї.

Отже відчинила ся хатка — і старший брат уступив.

Господи сьвіте, який вигук, побачивши його! Як же до його кинули ся! Як же за його вхопили ся! Як же не знали, що казати й про

що спитати! Несподівані радощі такеньки усіх обхопили, що у голові закрутило ся, у очах усе округи заходило й затанцювало — усі обступили, ухопили старшого брата і більш чули, що він тутоньки, ніж його на вічі бачили, то й не вжахнуло нікого їх у раз, що старший брат смертно блідий, що волосе в него поплутане та попатлане, що комір у сорочці подраний, наче хто ухватив силоміць і що він не промовить слова, обіймаючись із ними усіма, тільки важко дихає. І Галя перша покрикнула:

— О, який же став ти білий! А який же став ти наймит! Такий самий, як я бачила, по дорозі за хазяйськими волами йшов! Такий самісінський!

І Галя своїми жвавенькими оченятками у їх питала ся: — чи її правда!

Правда, правда! Зробивсь старший брат білий, як крейда й справжний наймит... Та чого-ж се комір розірваний, чого-ж се волосе поклочене? Чого-ж се обличе так покривило ся? Чому се дихає він тяжко та важко так?

Раптові радощі прудко десь поділи ся, — усі очи впили ся у старшого брата, усі дивили ся на його пильно й неспокійно і тепер уже бачили його добре.

— Сідай, сідай, братіку, сідай, любий! Ти втомив ся, коханий! — щебетала Галя, прихильючи тихенько старшого брата за руку, а благі оченята у трівозі перепитували усіх, що таке не гаразд, або що таке зробити, як запобігти?

Старший брат сів на лавці, а усі інші у рядочок коло його. Галя коло його стала та ди-

влячись та турбуючись і забула, яково тим бо-
сим малим ніжкам холодненько стояти.

Старший брат усе таки мовчав і дививсь у
землю. А середний брат його поспитав:

— Як се ти до нас прийшов, брате?

— Хазяїн мене прогнав, — відказав стар-
ший брат. Довгенько ніхто нічого не промов-
ляв.

Галя сховала личенько до старшого бра-
та у коліна.

— Він тебе бив, мабуть? — поспитав знов
середний.

— Він мене давно бив, з першого дня, —
відказав старший.

— Чому-ж ти не втік від його, чому його
зараз таки не кинув, брате? — з запалом та
швидко промовив найменший.

— Булоб тобі втікати, — ледви чутно ще-
бетала Галя, не знімаючи головки з братових
колін. Було-б тобі до нас зараз прибігти... Лю-
бий, любенький любесенький братіку!

— Я хотів еще перетерпіти, хотів еще слу-
жити, — відказав старший брат.

Такого-такого було призбирало ся, як зоба-
чать ся, розказати старшому братови про те,
як вони усі теж підуть у наймити служити та
заробляти, про те, які в їх тут були холоди та
морози і як середній брат трохи пожару не на-
робив, узявши ся у печі розпалювати та не слу-
хаючи Галі, наклав повну піч дров; і про те, яка
Галя господиня вже стала й як варила їм сама
картоплю; і про те, як Галя одного разу пере-
лякалась на віки, признавши стару грушу коло
хатки за гаву...

Такого-такого хотіли розпитати ся в його: як він що дня жив, що чув там у місті, де так людно й гучно завсїгди... Та теперки не приходило нікому на думку ані розказувати, ані розпитувати: сиділи усї мовчки та тихо і усї дивились, як старший брат, у землю.

Галя не раз, не двічі (два рази) підносила головочку з братових колін не двічі не тричі і рученьки в гору простягала, поки не опинила ся у його сама на колїнах, не обняла його за шию та не притулила ся личеньком до його плеча. Тодї й Галя втихла, тільки часочком тихенько міцнійше пригортала до себе старшого брата ніжній рученятка.

Так вони сидячи діждали неньки. Ненька злякала ся, зобачивши старшого сина, вхопила його й цілуючи притягнула до віконця і в жаху оглядала його і питала: — Що таке стало ся? Що тобі, дитинко моя? Що? Коли? Як?

— Мене хазяїн вигнав, мамо, — відказав старший син.

Більш вона не питала вже нічого, тільки подивилась на його довше та міцнійше його обняла та заплакала.

— Не плач, мамо! — каже старший син.

— Як знайдець ся хазяїн де, вишукаєць ся яка служба, я знов служити піду.

— Ох, дитино моя, дитино моя! — промовила мати, неначе серце в чеї розривали.

Потім вона знов його притягала до себе до вікна, знов на його дивила ся... Потім від його відхитнула ся, відірвала ся, затопила в печі, постановила вечерю варити і знов до його присунулась. Вона розчесала спатлане волосє,

дала білу сорочку, дала водиці умитись і коли вже він сидів умитий, розчесаний і в білій сорочці, вона знов таки на його дивила ся — і усі дивили ся на його. І вона і усі бачили, як він полиняв і не той став, що колись був.

От і вечеронька на столі; усі сіли вечеряти й усі примічали, як він потрохи їсть теперки — й усім не смакувала якось вечеря. Мати очей з його не може звести, брати й Галя теж на його поглядають.

Смутно, страх як смутно було, а разом до того якось мовби знайшов ся скарб, що його було треба, що був він дорогий — і хоч смуток крушить, а таки скарб тутеньки, маємо його. Здаєть ся, таке усі очі промовляли, дивлячись на старшого брата і з такою думкою спати полягали.

У хатці темно й тихо; в віконечко сяють дві пляменисті зірочки іскрясті з неба голубого і білий сніг блищить; у хатці дуже тихо й темно і чує старший брат, що хтось нечутно до його підійшов і над ним схиливсь; він пізнав руку, що доторкнулась до його плеча й шопіт розібрав. Мати схилила ся й мати питала ся: — Дитя моє, — питала вона — чи багато там терпів?

— Еге, — відказав він теж пошептом.

Довгенько нічого не чути, мов усе завмерло.

— Мамо! Мамо! — шепоче Галя, та ніхто Галі не чує; так уже тихонько шепоче вона, — мамо! мамо, шепоче Галя усе тихше та тихше, тай змовкає.

— Ох, моє дитя кохане, — знов чути, ма-

ти шепоче. — Ти моє безщасне дитя!

І знов усе наче завмерло — тихо.

— Мамо! Мамо! — знов шепоче Галя і знов Галі ніхто не чує й не бачить ніхто доброго, журливого личенька.

— Чи в тебе не болить де, синочку? Скажи мені, серденько моє, — пита ще мати.

— Ні, мамо, в мене ніщо тепер не болить, а як хазяїн вишукаєть ся, я знов служитиму. Ти, мамо, пошукай мені служби, — просить старший син.

— Душе ти моя, серце ти моє! — чуєть ся виразно й наче-б слова ті з самої душі, з самого серця вишарпані, з болючого серця й з болючої душі, тай остатні вже слова. Усе знов тих і темно. Дарма Галя насторожує ушко і долго-довго, довгенько слухає й прислухає ся — усе тихо й темно — й прислухуючи ся Галя сама зітхає.

Свята. Всі йдуть до церкви.

Знов почали жити та проживати з старшим братом у купі, та примічати, що старший брат уже не той став, що колись був. Був він зроду поважний від усіх їх, похмурнійший — тепер став він ще більше поважний, ще похмурнійший. Кільки раз питавсь він неньки, чи нема де йому служби, кільки раз і сам ходив шукати й питати по містї й усі уже бояли ся, що знов він піде від них, та хазяїна усе таки не знайшло ся потрохи мнцувсь той страх і жах. Дожили вони зиму до кінця й першу веснянну теплоту стріли з великою радістю усі. Хатка спустіла на цілі дні й як тільки очима сягнути широкої лу-

ки, усюди очи бачили удовиних дітей, що грали ся та бігали та тішили ся тамечки.

Настало велике свято. В досвіта у Київі задзвонили дзвони і народ заснував туди й сюди по всіх улицях і проулочках.

Вдовині діти давно вже чули про те, що буде велике свято й чогось — самі не знали чого — дожидали собі від сього свята. Зірвали ся вони того дня до зорі світової (поки зоря ранішня зійде) й побігли усі до Дніпра вмивати ся. Чистенько змивши ся, вони жвавенько повернули до неньки і стали проти неї, наче у полку проти гетьмана, дожидаючи, що їх убере, а ей же Богу мойому виборні (добірні) се десять хлопців стояло: чорноброві, кучеряві, обличя, як літний ранок веселий, падають, очі як зорі сяють; і виборна се була сестричка Галя, хоч у плохенькій, та у вишиваній сорочечці, хоч у латаній, та синій юпочці (спідничка), хоч у виношеній та у червоній стрічечці; босії ніжечки, тільки диви — затанцюють, а голова так то швиденько вже повертала ся до того й до усіх що ось-ось темні кучері вибють ся з під червоної стрічки. Галя сьмієть ся й погукує на братів і брати теж сьміють ся — найбільше менший братик і сама вдова усьміхаєть ся.

Перш усього побрали ся вони до церкви. І веселенько було йти швиденько по дорозі, дивити ся по боках і у перед. З за гір, із округи, з за темних сосен, з за кучерявих дубів пробивали ся рожеві проміні усе пломенестійші та червонійші, росяна лука усе далі вирізувала ся (ставала видна); Дніпро синій шумів і легкий туманець (мрака) хитавсь понад ними. Чутно, як бють дзвони

у місті і видно — наче комашня, купки людей по улицах.

Вони прийшли до маленької церковці, до старенької, що стояла збочивши ся коло міської брами. На цвинтарі росли високі дерева — клень та береза; зза них тільки видно було хрест похилий на бік та тамки, де всох клень один, крізь сухі віти вбачало ся церковне віконечко, вузеньке і довгеньке й частинки сивої мшистої стіни. Вони прийшли поуз (коло) деревами до рундучка (до ганочка), що хитавсь і подававсь під ногою і вступили у церковцю.

Темна, стара церковця. Уся вона аче скорчила ся від старости. Лики ікони (святі на образах) страх як смутненько дивили ся зі стін — древні (дуже старі), стемнілі, померхлі лики; тоненькі воскові свічки жовтенькі падали якимсь полуміням пропасним; кілька стареньких жінок молило ся на колінах, усі вони завязані чорними хустками, усі з маленькими головочками, зі зморщеними обличчями. Якась молода, ставна дівчина заплакана стояла прихиливши ся до стіни, пильненько дивлячись на свічечку, що жарко палала, та мабуть чуючи своє лишенько та думаючи про свою бідоньку; піп, білий як молоко, виразно щось читав та зітхав — усе якоесь було скорбненько (смутненько) й тихенько, смирененько.

Старший брат задумав ся, другі брати вгамували ся і Галя втихла, а мати, як увійшла впала на коліна, так увесь час і зостала ся молячи ся. Діти подивили ся на неї, зглянули ся із собою тай теж щиро почали собі молити ся, наче об чімсь (о щось) благаючи, тільки сами

вони не знали об чім. Серденятко якось стис-
кало ся, мислоньки не збирали ся до купи; во-
ни ні про що не просили, а жадали вони — як
уже жадали! — жадали собі світу та веселень-
кої радощі, та легенької втіхи.

От уже по службі й вийшли вони з цер-
ковці знов на світ божий. Сонечко вже зійшло
і скрало росу з травиці й з дерева і забиралось
у всі куточки й забивало у лице золотим своїм
промінем, аж захмурило очі. Удова зітхнула,
немов покидаючи яку важку думку й погля-
нула на діток, а у діток серденятка знов загра-
ли ся й знов охопила їх надія на щось хороше.

Ярмарок.

Дві старенькі жінки сиділи, спочиваючи на
церковному рундучку і слівце „ярмарок” по-
пало в уха дітям; вони припинили ся.

— Чудовий ярмарок сьогодні! — казала
старенька й непричасно дивила ся проти себе
у далину (в далечінь).

— Еге-ж, еге! — відказала друга кашляю-
чи, — люди вибирають ся ще з вечера тудя.

Діти зглянули ся й всьміхнули ся, наче го-
ворячи: от воно й є! Не дурно-ж ми й дожда-
ли чогось... Галукнула: — Мамо! Ярмарок,
ярмарок! Ой хо, мамочко, ой ходім, сердеч-
ко, хутчій у ярмарок!

— Ходім, мамо, у ярмарок! Ходім, мамо,
у ярмарок! — почали просити ся усі сини.

— Ходімо, ходімо, мої голубята! — каже
вдова. Тай пішли усі в ярмарок.

Сонечко племенисто грало ся у небі, віт-
роць жвавенько хитав деревами, що попадали

ся де не-де по дорозі й шумів у міських садочках, народ гучно валив улицями, вози якомсь веселенько рипіли один по другому, ледви можна було пробити ся, протискати ся поміж рябенькою купою людською.

У голові аж крутило ся: то мигоне проти тебе просто просто розшитий рукав тонкий, то ледві не зачепить тебе колесом, то відхить ся пару очей грізних, то на шиї у себе чуєш морду волову, то рогами тебе заштовхне віл, то знов ти заштовхнув та покотив качана капуста з чийогось воза; то ти на когось наторкнувсь, то тебе сунули.

Люде, обличчя, одежина, різноголоса птиця у садках, квітки, кошики, сїно, риба, овоч, дошки, черівки (мотузки), дьоготь, ягоди, віники — усе рухаєсь, миготить, зникає і знов показуєть ся проти очей. Поверх усього того зють ся в повітру стрічки (стяжки) дівочі різноцвітні-квітчасті, білі намітки жіночі, сиві та чорні шапки козацькі, верхи високо покладеного воза то бочками, то знов сїном, із вилами в йому. А від голосів тебе глушить повертає туди й сюда.. Та що й казати! Не можна з роду вималювати словами, як воно буває: треба самому бути й самому бачити.

Немаж бо дива, що у вдовиних дітей очі розбіглися й серденьтка швиденько колотили ся від утіхи й що не можна було розібрати гаразд, чи то від переляку, чи то від радощів. Галя раз у-раз гукає та погукує. От вони вже дочапали до самого пляцу на другім кінці міста, де ярмарок став.

Ту уже Галя затулити аж мусїла вічки (очи).

на якийсь час, тай брати теж не знали, де мусіли дивити ся наперед і навіть старший брат був спершу здивував ся. Тут купами солодкі пряники й медовики, вязки бубликів (обарінків), гора й груда оріхів, сухих грушок. От чоботи з червоним закотом, — такі самі чоботи, як треба; от і сопілка, що давненько вже такої бажало ся; от смушева шапка, — краще вже сієї шапки й шукати нема чого; от сива шапка ще лучша від чорної.

— „Мамо! Мамо! — жибоніла Галя, — купи мені, ох, купи мені хутенько того великого медовика (медівника)! Ох, я хочу того великого медовика дуже!... Ох, купи мені от таку хусточку!... Ох, от сю! сю! сю рябеньку, славненьку! Або сю червоненьку! Он те намисто(коралі) мені! Ох, намисто мені!

І маленька ручечка Галина показувала тудою і сюдою, кудою очки оманені обертали ся, та усе більш та більш Галя охкала й голоснійше просила й не чула, як мати тихенько до неї промовляла: — Нема за що Галю, нема за що купувати, дитино!

Менший син теж почав просити:

— Мамо, купи мені шапку! — і другі брати теж просять:

Мамо, чоботи купи! Мамо, свитку купи!

Хто червоного пояса просить, а хто крапового пояса хоче; а той тягне туди, де ціла купа дітій оступила перекупку, що продає дутки та сопілки, де сама перекупка, поважна молодича у зеленому очіпку шитому, грає на дуді поважно, а що вже хлопці усі, то надули щоки, як мога й як мога напилують на усякий голос, —

писк й скиг... „Не можу! Не можу! — каже вдова усім дітям потихесеньку, — нема за що, діти! Нема”....

Сини замовкли й разом спинили ся й подивили ся на матір і на старшого брата. У неньки обличчя начеб покручувало ся і уста наче трясуть ся (трясуть ся) трохи, як вона вимовляє: „Не можу, нема!” й поглядає на усіх жалібненько. Старший брат стоїть і втопив очі у землю своїм звичаєм — такий самий він тепер, як тоді, коли вигнаний повернувся від хазяїна: так само лице збіліло, так само уста стиснули ся. Сини уже більш нічого не просили й як стали, то так і стояли, мовчки дивили ся округи. Галя ще може два рази крикнула та охнула, та може кілька раз перепитала: „Чому? Чому нема? — коли спинив її менший брат.

— Галю! Годі просити! каже пошептом.

Галя свої очки розпалені впила у меншого брата й поспитала: — Чому?

— Не проси, Галю? — знова каже менший брат — нема за що купувати, тільки турбуєш...

Галя втихла і знов була стрепенула ся і скинула на всіх очима й знов утихла.

— Не проси вже, Галочко! — знов говорить менший брат.

— Я хочу, — шепоче Галя на отвіт, низенько схиливши головку.

— Галочко, нема! Нема де взяти!

— Галя піднесла головоньку — ох, які-ж блискали в очах дві сльози дужі! — подивила ся на всіх своїх і округи всюди, вже ледво чути шепотнула: „Ой я хочу!” і се в останній раз. Пригорнувши ся до меншого брата, вже смир-

ненько стояла вона, прикусивши ручечку, а там і обидві разом і усе те для того, щоб як не викотилися дві сльози великі мимоволі з оченят.

Усі вони довгенько стояли між купами й зграями, що двигали, гомоніли й рябіли — стояли вони та дивилися. Дивилися брати пильненько й наче-б у перше бачили вони людську жвавість, недбайливість і веселість і наче у перш пізнали своє турбоване та вбожество.

А мати дивилася на них. Вона озиралася до них, то знов без слова, без мови гладила по головці, то знов посидала блище піти, полюбуватися тим чи тим, то знов показувала їм те, або друге.

Вертають до дому.

— Мамо — каже старший син — ходім до дому!

І усі діти почали просити:

— Мамо, ходім бо до дому!

Галя тільки міцнійше прикушувала свої ручечки маленькі.

— До дому? До дому? — перепитала мати. — Вже до дому хочете? Чи не погулялиб ще на ярмарку, мої голубятка? Чогож се так хутко до дому, мої кохані? Та ви ще усього ярмарку не бачили!...

— Дарма, мамо, ми до дому хочемо вже — кажуть в один голос сини.

— До дому? То ходім до дому, пташки мої, вимовила мати і ледві що вимовила — то до дому ходім, мої діточки! Галочко! Подай мені ручечку. Може понести тебе, донечко?

Галя простягнула рученьки до мами і як уже на руках була у неньки, такеньки міцненько обхопила її за шию й сховала личенько з апле-чі.

І пішли вони усі до дому.

Купи людей усе рідшали, що далі вони йшли, усе дужче відрізнявсь голос від голоса, гук, від погука; усе було вільнійше проходити по улицах. Ось і кінець місту і вже з гори видно усю луку зелену, й Дніпро синій і за Дніпром гори — близькі одна над одною, зеленійші, далекі, одна над одною синійші.

— Кажіть, діточки, чому такі, мов невеселі ви? Промовила вдова. — Піждіть, мої любенькі, от Бог дасть... — і не доказала, що Бог дасть — чи то раз вона надію стратила, що дасть Бог що небудь колись, чи то вже дуже важко стало їй дождити до того часу.

— Чим би я мала вас розважити хоч кришечку, мої дорогі? — промовила знов вдова згодом (за хвилию). — Ох Боже мій, Боже ти мій милосерний!

І знов усі мовчки вони йшли. Усе ширше розлягалась та роздавалась лука перед ними, усе чутнійше плескавсь та колисавсь Дніпро, а гори за горами все вище й далі знимали ся — високо-високо й далеко-далеко! І так вертаючись до дому з ярмарку, із порожніми руками, брати дивились на ті високі та далекі гори й думали собі, що там за тими високими й далекими горами — що там?

Мати розказує про розбійників.

— Мамо — поспитав менший син — що се,

який се шлях (дорога) он там, тамечки по горі в гаю і кудою він звивається?

— Шлях той? Ох, моє голубятко, сей шлях провадить тудою, де я з роду віку не бувала — у далекій міста й села. Покійний ваш батько, хай царствує, їздив тим шляхом, як служив у війську, й чула я від його, що се шлях небезпечний. При тім шляху розбійники розбивають; звивається він темним непроглядним бором (лісом), проходить між кам'янистими, крутих гір... Було слухати, як ваш батько покійний розказує, то мороз з-за плечей бере.

— Чи на батька теж розбійники нападали, мамо? — спитав менший брат.

— Ні, моя дитино, ні, Господь милував (хоронив). А то товариша його, якогось Ласуна, так напали і полонили його. І жив він, Ласун той, у них у кам'яній горі, у печері, аж три дні, чи що.

— І що-ж він там у них бачив і чув мамо? спитав середній брат.

— Чудове багатство він там бачив, моя дитино! Печера тая у них повна золота та срібла та дорогого каміння самоцвітнього. З золота та срібла його там смачненько годували й напували і спати його клали під одягала злототкані, на мякенькому пуху. І коні в них були у золото, в срібло вбрані, ножі і шаблюки висаджені самоцвітом. З роду-віку ніхто й не снів такого багатства та роскоші, якова (якая) в них там — казав Ласун вашому батьку-покійнику. Кликали вони Ласуна жити із собою: Зоставайся, Ласуне, жити з нами — говорили — жите тобі буде хороше в нас.

— Що-ж Ласун? — спитав старший син.

— А Ласун був і погодивсь і зоставсь у них, та коли зараз напала його туга. Жалко стало жінки, діток, своєї хаточки, свого спокою. Став він у них просити ся:

— Відпустіть мене, добрі люди, будьте милостиві!

— „То йди собі!”

— Накидали йому повну шапку золота й срібла й пустили його.

— І як пішов я прич від них — казав Ласун вашому батькови — от уже мені як стало жалко їх кидати, хоч плач!

— Що-ж, знов повернувся до них? — спитав старший брат.

— І був повернув ся знов до них. Та як повернув назад, знов його став посягати жаль по своїому житю у семі (в родині) і втримав його. Та чималий часок він, той Ласун, мордувавсь (мучив ся), що й у печеру його тягне й до дому притягає...

— Що-ж, кілька разів він вертався і куди прийшов? Чи пристав де? — питав старший брат, і по йому добре було видати, що він не повернув би ся коли-б де пішов.

— Та вже таки він кинув шапкою об землю, занедбав все золото й срібло і до дому прийшов.

— Лучче-б він не кидав, а додому-б приніс — каже середний брат, а менший на Галю подививсь, м. б. подумав: отсе-б було втіхи тоді Галі!...

І Галя немов зрозуміла, що подумав менший брат — вона всміхнулась так, як всміха-

ють ся, коли уявляють перед собою якусь уявоньку дуже хорошу.

— Не годило ся кидати! промовили всі брати з жалем. — Або не брати, або вже не кидати — що небудь одно! каже старший брат.

— А потім, діточки, — говорить вдова, — потім той Ласун був рибалкою при Дніпрі та упав у воду і втопив ся якось, казав ваш батько покійний.

Всі вернули до дому.

Прийшли вони до дому й усі посідали під грушею коло хатки.

— І що-ж мамо — спитав середній брат, — чи й досі ті розбійники там засідають?

— Теперки не чути про них нічого, моє серце! — відказала удова.

-- Де-ж вони поділи ся мамо?

— А хто їх знає, мій голубе! Чи вони перевели ся (минулися) чи пішли далі де, на краще житя... Ох, діточки, втомилась я дуже, кохані! Ляжу тут, чи засну коло вас.

Вдова лягла на траві й притулила була очи, та сон не змагав — очи все відмикали ся та на діточок придивляли ся, що тут сиділи всі задумані, поки аж Галя не поклала рученят їй на лице, та не заспівала „котка” й „голуба”, прикликаючи сон та дрімоту.

Заснула вдова, тай Галя й себе заколисалася своєю пісенькою і впала коло мами у міценькому сні.

А брати сиділи та дивили ся на високі, лісом порослі, далекії гори, очей не звертали — дивила ся та часом поглядав старший брат

і на місто веселе та гучне. І так вони задивилися, так вони задумалися, що смерклося — а вони не завважили і схаменулися вже тоді, як Галя прокинувшись, вигукнула: — Ой, як темно! Де-ж бо сонечко?

Дні приходили й відходили. Богато ще святкувалося свят, чимало ярмарків ще було, тільки що вдовині діти вже ніколи більше свята так не дожидали і ніколи в ярмарок вже не просилися і не ходили.

Росли вони собі та виростали, ходячи та бродячи по улиці, дивлячись на гучне, бучне місто та у другий бік — на тихі, високо порослі гаєм гори, на той шлях, що звивався і зникав там у густому гаю. І чим вони росли та виростали, то вони пильнійше поглядали. І раненько ранком при світлому сонечку і пізенько в вечері при зореньках іскристих — все туди їх очі зверталися.

А час плив і вони собі росли та виростали одно від одного краще та краще.

І як дійшли вже вони літ дорослих, старший брат став ще понурійший, сумнійший, — такий задуманий, та мовчазний; середній брат зробився ще цікавіший — про все питався та перепитувався, а менший ще гірше палкий та спочуйливий; а усі брати зробилися неспокоїні та не вдоволені. Мати побивалася, жалуючи їх, Галя падала, розважаючи їх, а вбожество ще скрутійше тиснуло і давило.

Ходили всі брати шукати собі роботи, служби й по місті й по селах округи, та чи то вже божа воля, чи така нещасна доля, тільки що не знаходилося їм праці й за малу заплату. І по-

вернули ся вони з тих пошуканок усе сумнійші та смутнійші.

Брати йдуть служити.

Коли-ж бо добра година трапилась: разом знайшла ся служба двом братам — старшому і середньому. Пішли оба брати у наймити. Старший брат пішов служити до молодого заможного хазяїна-баштанника, а середній брат служити пішов до вдівця старого хлібороба; оба недалечко вони були — тут таки під самим містом наймитували.

Молодий баштанник був собі чоловік веселий та гордий та щасливий та немилостивий — себелюбець і самоправець. Мав він і хату білу, й жінку милу, й рід величний, й усякий достаток добрий. Баштан (город де ростуть гарбузи) в його великий славний; людей повно раз-у-раз — і городян і селян; він із жінкою своєю ходить походжає та продає, та гроші лічить та балакає й жартує з купцями своїми та погукує на наймита свого. Родючий баштан жовтіє динями, зеленіє кавунами й усякими овочами — рябить люд і збираєсь коло хати хазяїської; наймит усім услугує, подає, носить, возить, мете, складає; хазяїн шле його — він іде й повертає — хазяїн еще нарікає; хазяйка гонить — він біжить та назад поспішаєть ся — хазяйка ще лає його; купцям годить, чужим людям прислугує, тай ті не приймають за добре і разу не подякують тоже, ніколи за душу живу його не помислять. Ранок ясний минув, день змерк горячий, вечер потемнів свіжий, сон не бере, нема спокою, сумно та важко. Коли-ж

відпустить? Коли вяснить? Чи коли згладить ся з світу та кривда нерівна? чи вменшить хоч мало скорботи? Чи колись щось буде?

Хлібороб був собі тихий, роботящий чоловік, дбайливий, обережний: знав уже він як у світі жити має простий чоловік, то так він і жив собі й добре йому вело ся усе: він нікого не зачіпав і його ніхто не займав, — вікував він собі гарненько з дочкою своєю одиначкою. Господарство хоч не яке там скарбове, — можна-б йому ціну скласти, та саме-ж то порядненьке любеньке, що кращого й не бажати.

— Чи він добрий буде для мене? — думав середній брат, ідучи поруч зі своїм хазяїном уперше до хазяїської господи та говорячи про те, як хліб родить. — Чи буде добрий? Походить на те. У світі-ж, кажуть, не без добрих людей...

Дуже йому вподобало ся хазяїське господарство, як оглянув він його; дуже приємненько було йому чути, що у хаті співав голосок, а вітер заносив теплим повівом і спів і слова.

— Жив би до віку такеньки, коли-б мені так Бог дав, — подумав він уступаючи у хату за хазяїном, де пісенька усе не вмовкала, а чула ся вже зовсім виразно і де стріла ї дівчина, як краля.

Вона й привитала ся і снідане подала і щось поспитала і глянула і подякувала, та усе якось наче недбайливо, якось байдужливо, наче добродійка, наче госпоженька й трохи засмутила вона тим молодого наймита.

Та не таке ще спожив він, як послужив там далі, та як стала йому дівчина за сьвітло й за

темність, — що як вона тут, то усе сяє й блищить, а як її нема, то наче хто сонце зняв і зорі зібрав та у кишеню поховав. Дізнав він того, що як він угоняв три кроки в оден, поспішаючи ся втомлений з поля хутче на добри-вечір їй дати, а вона — відказує — „добри-вечір” і не оглядала ся на його.

Скоштував він і того, що як ранком ідучи на роботу, припинить ся, дожидаючись, сподіваючись, трусячись словечка любого, а вона, минаючи його, приказує йому: „йди робити”. Приняв (зазнав) і того, що як у вечері сяде де та зажурить ся, та задивить ся на її, вона його пошле десь потомленого, самотного по якусь там примху для себе.

Перемучивши ся днями, не поспавши ночами, одного разу перестрів наймит свою господиню кохану тай сказав їй усю щиру правду. Як же вона здивувала ся, як же вона личенько своє вродливе відвернула від його! Як неласкаво почула, як вразливо озвала ся!

— Не займай мене ніколи наймите! — промовила! — Чи я-ж тобі рівня? Коли хочеш у нас служити, поведь ся слугою. Не говори до мене! — А він таки заняв, а він таки заговорив, тай мусів на віки попрощатись, — утратив службу й повернувсь до дому, у хатку неньчину на луці, — такий повернувсь, немов прибитий на цвїту.

Розважала мати, жалувала Галя, брати сили додавали і з усіма сими ліками добрими прожив він, не видужуючи та дожидаючи, поки де служба йому трафить ся.

А тим часом на баштані богато продано

овочу і хазяїн свого наймита посилає з возами у місто розвозити продане та збирати часом гроші незаплачені. Тільки одного разу, чи не злічив добре беручи, чи згубив укось везучи наймит, а хазяїн не долічив ся свого ліку й зняв бучу: узнав злодієм і пройдисьвітом і глотою; а хазяйка собі підказує та відгукує, та пищить та верещить.

— Я більше у вас заслужив — візьміть із моїх запрацьованих, тай не лайте ся! — каже наймит.

— Іди собі геть тай не вертайсь! — гонить хазяїн.

— Щоб твого й духу невірного не було — кричить хазяйка.

— Заплатіть мені, — каже наймит.

— Заплатити? Та я тобі, злодію, щербатої копійки не дам! — Іди геть! — кричить хазяїн.

— Я на вас суда шукатиму (подам до суду)! промовив наймит.

— Суда на мене, ти! скрикнув хазяїн тай зареготав ся із великої потіхи.

— Бач! вигукнула хазяйка і хазяйчин регіт дрібненько роскотивсь та втішненько.

Наймит пішов собі геть від них тай теж засміявсь до себе, кепкуючи з себе, що заходив ся був хазяїна засудити.

Питання та жалування було доволі у дома, а ще більше вбожества та суму. Знов усі до купи зібрали ся дождати, терплячи, та сподівати ся, не маючи. Неспокійні сумні ходили брати усі — найсумніший усіх старший був, найсмутніший — середній. Галя вже не займала їх, мати не розважала, а у меншого брата то

серце жалем сходило.

Брати йдуть в сьвіт.

— Коли одного вечера старший брат говорить усім братам: „Життє наше гірке та вбоге... Що ви робитимете? Я присягаю зеленому гаю! Чи ви мені, брати товариші?” Усі брати погодили ся й сказали: „Добре!” — „А мати? а Галя? — схаменув ся менший брат. „Чи за велику пораду ми досі були їм? — каже старший брат.

— Брати-товариші, не поступайте ся!”

Усі відказали: — Не поступимось!

Увійшли вони в хатку — мати й Галя вже спали. Мати зараз прокинула ся, почула, що міцненько її обняли — то менший син обняв її.

— Що? — спитала Галя, серденько в неї затрепотало ся — почуло, що щось є, — та менший брат не сказав нічого й обнявши покинув.

— Мамо! — заговорив тоді старший брат, — ідемо ми шукати щастя та долі. Зоставайсь здорова та не дожидай нас!... Прощавай сестро!...

За сим словом вийшов із хати, а за ним усі брати слідом. Удова тільки рученьками сплеснула тай упала з горя та з жаху. Галя зірвала ся, побігла, догнала, ухопила ся за меншого брата, не пускала й ридала, та любого братика вона не втримала — вирвавсь і втік він за другими й тільки з далека вона ще почула його голос: — Прощавай, Галю, прощавай!...

— Усі пішли! Усі покинули! Пішли й не повертають ся!

— Гукай, Галю, гукай голоснійше! Прикликай! Зови! — прохала удова наче несамовита.

І Галя голосно гукала й звала, та дарма розносивсь сьвіжий, розпучливий голосочок — на одвіт тільки поуз гір дзвінко відкликало ся.

— Чуеш, Галю, чуеш гомін? Вони йдуть, ідуть! — промовила разом удова.

Та се Дніпро гомонів плескаючи та дерева шелестіли, — ніхто не йшов.

— Бачиш, бачиш, Галю, — он-там, там-хтось стоїть? Се Івась стоїть, а біля його — бачиш, бачиш Грицька? Біжи, біжи, Галю, туди... — Галя бігла тудою й сюдою, по сей бік і по той бік — усюди, де тішила й дурила їх нічна тїнь та мла.

І на сьвітанне заняло ся. Сьвітанне (досьвіток) появило їм, яка лука зелена пуста й які гори округи безмовні. Вони все таки дожидали — що вернуть ся, тай обертала очі свої потомлені на всі боки.

І сонечко зійшло, та таке ясненьке, наче-б то хотїло й мало вмисне для їх найлучше осьвітити пусті шляхи округи. Вони усе таки дожидали — вернуть ся, вернуть ся... Та з того часу ніхто вже до дому не вернувсь.

Житє вдови з Галею.

Хутенько казка кажить ся, та не так то хутко діло робить ся. Богато минуло днів, тижнів, місяців, тай літ проминуло чимало, що удова з Галею ще прожила та прогорювала в убогій хатці на луці, усе дожидаючи, що повернуть ся любії сини, що повернуть ся брати милі. То усе чув ся гомін якийсь, ніби йшли по улиці мякенькій у-вечері, а на сьвітанні пробужав їх гомін коло дверей — і поспішали ся во-

ни й трепетали ся вони; та на луці округи усе пусто в вечері й на сьвітанні коло дверей нема нікого. Пусто! Нікого!.. Дарма Галя лігала туди й сюди, як тая ластівка, й удова вибивала ся з сили своєї, поспішаючи за ною — пусто, нікого!..

Еге-ж, еге-ж! — пусто й нікого! Й на який часок перестали вони поривати ся наче заспокоювали ся, трохи набирали ся терпеливості.

— Галю, — говорить знов удова, — чуєш, гомонить?

— Се Дніпро шумить мамо!

— Ні, ні, Галю! Слухай-бо!

— Дерева шелестясть, мамо!

— Усе Дніпро шумить! Усе дерева шелестять! — промовить удова й зітхне і прошепоче: Боже мій, Боже мій!

А трохи згодом удова знов починає: — Галю! Галочко! вийди, подиви ся, прислухай!

І Галя виходить, дивить ся й слухає — не чути нічого, не видно нікого, тільки Дніпро шумить та дерева шелестять.

Галя, що виростала, то усе вона розумніша робила ся: вже вона „гави” не бояла ся, ані вовка, щиро робила і коли вже теперки вона плакала гірко, де небудь приховавши ся, ніхто-б її не знайшов по плачу — вона тихенько-тихесенько вже вмiла тепер плакати.

Жили вони так само вбого як і перше. Усе так само ходила удова на поденщину та усе менша її плата була за тим, що вона усе старіла, слабiла, все більше тратила силу і прудкість. Галя теж ходила на поденщину й теж по троху заробляла за тим, що була ще дуже молодень-

ка, невміла, недосвідчена. Рано-ранесенько прокидалися вони і йшли у місто на роботу. І кажу вам, ніколи вони не йшли, не поглянувши на шлях той, що звивавсь по горі гаєм, не постоявши на луці, дурно не почекавши.

Не діждавши ся нікого, хиба часом пташка пурхне мимо, не побачивши нічого, окрім тих знайомих тихих гір та дерев високих, вони йшли. Приходили у місто й наймалися робити, де трапило ся їм що Бог насилав: воду носити, городи полоти, сікти капусту, хати білити — усе, що, кажу, Господь їм насилав. Цілий день вони робили — рідко у купі, в одній господі, завсїгди різно по різних господах, а в вечері сходилися на дорозі до дому. Тоді-ж бо Галин голосочок сьвіженький дзвенить — Галя розказує, що бачила, що чула, що там добре а що лихеньке їй здавалося.

Вдова слухає, часом сама що небудь промовить про бачене, про чуте. Приходили до свої хатки, до дому. Світла вони ніколи не світили — місяць та зорі сяли їм замість світла. По трудах дневних не гаразд частенько сон покоїв їх. Найгірше вдову мучило безсонне: вона брала ся плакати якимись скупими, старечими слізми, що від них здавалося, розірветься її покрушене старе серце. Галя обнімала її й обоє смутилися й обоє сподівалися на кращі часи, поки аж вдова була втішна й починала засипати, а Галин сон розгулювавсь: і мислоньки починали блукати й роїти ся коло усього доброго та відрадісно вперед себе далеко-далеко... Брати вбачалися з якимись сяючими обличама, у якомусь виблиску й усе округи теж сяло й блища-

ло.... Жили вони, жили, поки дожили до того часу, що удова занедужала й звалила ся.

Слабість і смерть вдови.

От тоді-ж бо пригодонька сталася: і робити треба і недужую не можна саму покинути. Тоді-ж бо Галя показала, що за прудкі в неї ніжечки. Вона наймала ся за наймалійшу плату з такою умовою, щоб відвідувати недужую матір, та тричі або й більш на день прибігала до хатки й повертала ся знов у місто. Та що далі, то удова робила ся кволійша, слабша і Галя вже не відходила від неї. (

Недужа лежала тихенько, безмовненько, усе затуливши очі виглядала, наче вона відпочивала по тяжкій утомі й праці.

Одного разу вона питає:

— Галю, що отсе — чи Дніпро шумить?

— Ні, мамо, Дніпро не шумить: зима — Дніпро під льодом?

— Галю, дерева шелестять?

— Ні, мамо, зима — дерева в інею.

А тоді саме зима була — біла, люта, кріпка зима.

Довгенько лежала недужа, не відмикаючи очей і не мовлячи слова, та усе біліла, та усе слабіла. І ледви чутно знов поспитала: — Галю, Дніпро-ж бо не шумить — я не чую... шумить, чи ні?

— Ні, мамо!

— Так се дерева шелестять?

— Ні, мамо!

Удова піднесла ся, наче в силу вибрала ся.

— Галю, я чую, я чую! Відчиняй хутенько

двері! Стрічай хутко! Ось вони! — Та й разом, стративши останню силу вдова й очі її вже на віки склепили ся.

Добрі люди якось допомогли Гаї поховати матір і стала Галя жити сама одна, самотенька у своїй хатці на зеленій луці.

Галя сама.

Прожила Галя такеньки цілу зиму холодную, сидячи вечерами під скосяним (схиленим) віконечком, дивлячись на луку у сніговій пелені, білій та гладенькій, без шляхів, без слідів округи, окрім тієї стежечки, що попоходила сама Галя, ходячи на роботу.

Часом Галя заспіває пісеньку яку небудь, що переняла, роблячи з іншими веселими дівчатами в купі. Заспіває Галя пісеньку й довгенько співає, підперши втомленою рученькою свою самотню головоньку.

Часом їй здавало ся, що от хтось зазирнув у її віконце, от-от хтось пробіг мимо, от-от хтось стукнув — се або місяць виринає з хмари, або вільний вітер пронесеть ся лукою або мороз вдарить. І Галя почала дожидати самотними вечерами, коли місяць зазирне у віконце, вітер пробіжить мимо хатки, або мороз постукає, і звикла дожидати сього і приймати, наче гостей дорогих та любих.

І так проминула уся зима, а за зимою весна прийшла теплая, сьвіжая, квітуща. Лука зазеленіла, груша зі зломаною верховиною біля хатки вбрала ся у листе й почала тихенько шелестіти ранками, як ранковий вітрець повівав і зашумів гай по горах округи й засинівсь і роз-

ливсь Дніпро й далеко заточивсь у луку розливим затоком і надлетіли птахи з теплих країн, заспівали й защебетали.

Незнакомий Козак.

Одного вечера весняного сиділа собі Галя коло віконечка у своїй хатці й співала. Вона була раденька, що весна настала тепла з квітками та з пахучими зіллями, і для того вона голоснійше і веселійше того вечера співала. Коли разом щось мигнуло коло віконця: Галя глянула на небі мріли зорі ледвенько(ледво). Знов щось мигнуло тай заступило вже віконце — Галя побачила чоловіка, стрепенула ся, злякала ся й дивили ся на його здивовано.

Проти неї стояв молодий і хороший козак. Стояв і питав:

— Дівчино, чи тією доріжкою у місто зійти?

— Тією самою, — відказала Галя йому.

— І добре! — промовив козак. Та хоч було „добре“, однак же він еще стояв під Галиним віконечком і то на неї задивлявсь, то знов у хатинку зазиравав. Галин переляк минув, та серденько било ся від диву та від несподіваного, негіданого того...

— І я просто таки сією стежкою потраплю до міста? — спитав знов козак, постоявши.

— Просто втрапите.

Роспитав козак і про те, що просто втрапить у місто, а все ще його ноги не несли від Галиного віконця.

— Чи не буде ваша ласка дати мені водички напитись? — попрохав козак.

— Зараз — відказала Галя й зараз дала йому водички у віконечко.

Козак напивсь водички.

— Спасибі, дівчино! — каже. — Яка вода славна! Се з Дніпра берете? (

— Ні, з криниці.

— А де-ж тут у вас криниця?

І козак почав оглядати ся та озирати ся у вечірній млі та вишукувати криниці.

— Далеко, на луці, он там під горою геть, — показувала йому Галя.

— Чудова у вас лука ся: і Дніпро шумить і дерева округи й гори — сьвіжо, благодатно!... Хороше, мабуть, вам туту жити?

Галі й самій разом чогось здавало ся, що тут і справді жите таке, що й не прирівняти його до иншого — й Галя відказала козакови:

— О, жити тут славно!

— А до міста чи ви частенько ходите? — спитав козак.

— Що дня ходжу.

— Що дня? на роботу, чищо?

— Еге, на поденщину.

— Що-ж, роботи маєте до схочу мабуть? Добра робота?

І Галі знов здавало ся, що й справді робота добра, — й Галя відказала козакови.

— О, добра робота.

— А чи рід у вас є у місті.

— В мене жадної родини нема. Я сирота.

— І сами живете тутоньки?

— Сама живу.

Здаєть ся, так уже трошечки вони розмовляли й трохи одно одному сказало, а богато

часу вплило. Зорі легш усе мріли, наче входили усе дальше у синє небо; стало світить, із Дніпра потягнув вітрець і з того берега переніс пахощі тополь, що там цвили саме. Не козак і не Галя схаменула ся, що вже близько світанне, а вже чайка дніпрова почула і пронеслась із кигиком понад Дніпром.

— Прощавайте! — промовив козак.

— Прощавайте! — промовила Галя.

І пішов козак шляхом у місто.

А Галя провівши козака очима, ще довгенько проводила його мислоньками, поки аж зморив її коротенький сон до ранку — тут таки, коло віконечка, схиливши ся головкою на складені рученята й заснула.

Галя на роботі.

Як вона прокинула ся, племенистий соняшний промінь падав їй світлом у вічі несподівано — вона проспала ранкову зорю — от тобі маєш! І Галя засьміяла ся небувалому випадку і почала поспішати ся на роботу і вмиваючись, вона впустила кухлик (горщечок, горнятко) із водою не хотючи й відра вивернула невмисно і усе сьміяла ся сама із собою, за тим, бачте, що усе якось виходило несподівано, не-ожидано, негадано... разом...

Швиденько йшла Галя на роботу, а ще швидче било ся її сердечко, а ще швидче вируювали ся, мислоньки... Уявлявсь їй самотний, во-сінний вечір коло віконечка, своя самотна пісенька, весінна теплиця й мла, й сьвіжість і зорі мріють... і разом заступлений світ у віконці й несподівано!...

Того дня Галі лучило ся робити на городі в купі з другою молодницею, що вона з нею й перше часом у купі робила та балакала про людську бідоньку та напастоньку, тугу поділяла, лишенько тїшили.

— Хоч ляж та вмирай! — каже ся молодиця, як вони узяли ся полоти.

— О, що се ви говорите, любочко! — покрикнула Галя.

— Що-ж я говорю? Що є те й говорю!

І справді ся молодиця не мала вже рясту (трави) доптати — суха, бліда, знесилена.

— Ні, ні, — каже Галя, — ні, не журіть ся! Як знати, що лучить ся, що буде, випаде уперед?

— Що-ж буде, випаде? — перехопила молодиця. — Нічого, окрім біди та лиха!

— Ой, ні-ні! — покрикнула Галя — усе може бути... усе! Не дожидаєш зовсім, не чуєш, не спиш і разом несподівано-негадано...

І Галя покинула полоти й оглянула ся округи, наче от стрітити готовенька щось несподіване.

— Еге, буде тобі лихо та ще з лишком! — промовила молодиця.

— Чого-чого не буває! — защебетала знов Галя. — Усе лучаєть ся! Усе може бути!

І Галя подивила ся з усміхом на сонечко, що грало ся понад нею, наче думаючи: скотись ти зараз на землю, яснее сонечко, так я не дивуватимусь теперки, — навіть рученьки підставлю, не бою ся!

А молодиця промовила:

— Годі тобі, дівчино! Ти накажеш такого,

що на вербі груші, а на сосні яблука ростуть!

Дальші відвідини козака.

І в вечері дома, сидячи коло свого віконечка, Галя думала про те, що усе може бути й лучити ся, що усього треба дождити несподівано та нагадано і всміхнула ся і здаєсь ся, відважно та веселенько дожидала усього того; та як уявила ся висока постать по дорозі до хатки, Галя поняло гарячим наче жаром і зимним голодом. І що ближше підходила висока постать, то жар горячійше її понимав, а холод зимнійше. І як учорашній козак став коло віконечка й казав їй „добрий-вечір”, Галя на одвіт йому ледви вимовила свого доброго вечера.

На сей раз козак не питавсь дороги, а підійшов, як знакомий, гуляючи (походжаючи) й повів розмову про те, що се за місто Київ — красне та велике й оповістив про те, що він недавно ще сюди приїхав з товаришами на дива усякі подивити ся, розважити ся і що дуже раденький з того, що приїхав...

І справді вбачало ся, що козак раденький. І Галя раденька.

Потому він оповістив, як прибукавсь до зеленої луки у перше — товариш, бачте, призначив йому під містом де зобачитись, та він, товариша шукаючи, не знайшов — загледів луку, Дніпро, схотіло ся йому понад Дніпром лукою пройти ся, він і пішов і бачить — хатка і подумав: чия се хатка тут стоїть? І почув Галину пісню, слухав-слухав тай підійшов під віконечко...

І хоч козак не додав, що він раденький, що підійшов до віконечка, тільки сеє й без ко-

зацького слова бачило ся. І Галя раденька.

Потому він оповістив, що він теж сирота, теж нема роду й племені, що він козак із далекого села Глибока, звать його Михайло Нарада (тут він спитав, як звать дівчину і дівчина йому каже — Галею), що село його велике й багате, там дві церкви в їх, хати усе славнії, скрізі у поспіл (побіч себе) сади; село на горі, а попід горою той самий Дніпро шумить, що й по під Київом; що люди в їх усе хороші й дівчата штучно та гарно сорочки вишивають.

Галя слухала-слухала-слухала й пізенько вони розійшли ся І Галя не заснула сієї ночі, а просиділа до ранку під віконечком і так їй точнісенько наче у сні сніло ся велике білее село на горі, у зелених садах, дві церкви високі з золотими хрестами, синій Дніпро по під горою; сніли ся люде тамечки з такими то вже принадними обличами, що таких вона ніколи ще не стрічала; дівчата такі чепурнії та любії, що таких вона ще з роду не бачила. І наче весінний тихий пахучий вечір і далеке село сніло ся їй без гомону, без галасу, хоч живе і нічого не чутно було нігде — крім, що било ся своє власне сердечко дуже.

Козак почав учащати що вечера і в їх вела ся мова й розмова трохи що не до сьвітання. Галя вже знала, що козакова хата стоїть недалечко від церкви, з віконечок видно Дніпро й далеко гори округи й гаї, що у його сад величенький і має він теж пасіку.

І дізнала Галя теж багато усяких трівог та радощів, туги та щастечка, невідомісеньких їй до того часу. З тієї години, як Галя несподі-

вано познакомила ся з козаком, вона усе дожидала чогось особливого, сьміло та весело дожидала вона, та разом же з тим далось у знаки їй, як дождати сподіваного.

Спершу вона було сиділа біля віконця й дожидала, так усе не під силу стало їй сидіти спокійненько, коли душа її уся порушала ся, серденько колотило ся і дух займавсь, захоплявсь, — вона починала ходити та прохажати по луці, зривати квітки, що попадали ся, з опалом впивала їх пахощі, наче лікарствечко від нетерплячки, то вона йшла у сей бік, то у другий, то стояла на одному місці — поки аж козак Нарада не появивсь на дорозі.

Галя виходить замуж.

Одного разу повернула ся вона з роботи й астала козака вже на луці коло хатки й за... він до неї промовляє:

— Я збираю ся до дому їхати.

Галя збіліла, спалахнула й знов змертвіла і нічого не змогла йому відмовити.

— Галю, будь мені жінкою та поїдеш зо мною — каже козак.

І тоді Галя нічого не змогла до него промовити.

Та згодом за те-ж як вона щебетала, плакала і сьміяла ся, червоніла й блідла від свого щастечка!...

І у першу таки неділю після сього вечера Галя у с:віжому вінку, рука із рукою з козаком Нарадою, пішли до церкви рано-ранесенько, без дружок і без сватів, без роду й без друзів (товаришів), у двох сами й повічали ся собі любенько.

І того вечера таки недільного з Київа виїхав славний новий віз, запряжений двома міцними волами. На возі сидів гарний козак молодий, що йому мабуть добре було жити у світі, а коло його близенько-близенько сиділа молода козачка у білій намітці — о, якаж хороша, щаслива козачка! І поїхали шляхом до села Глибока.

Галині брати в печері.

Понад Дніпром, побіч гір, є багато кам'яних печер і в одній такій печері зібрали ся девять братів молодців. Хто лежав, хто сидів; паляло ся кілька люльок... У, які-ж округи скелі та шпилі! Дніпро прориваєть ся, розбиваючи кручі між них і гурчить по каміню й високо прискає, перелітаючи через них. Ясного неба одкид (відбиток) у його хвилі (фалі) кипучій та бистрій кругить ся й вертить ся. Окрім ясно-го того неба у горі та грукучого Дніпра у низу, за шпилями-скелями округи видко далеко-далеко темнії гаї, що позолочувані вони іскряним сонечком.

Старший брат і усім отаман сидить, люлька його згасла й дивить ся він у землю і нема у його на лиці нічого, опріч обичайного суму та сили.

А інші брати не так: один брат гроші лічить, а другий коло його дивить ся неначе з гнівом, неначе з погордою наних; третій знов теж дивить ся і чи він сумує чогось, чи він у чімсь каєть ся — хто його знає; один здаєть ся спить, відвернувши ся від усіх до стіни; другий лежить, дивлячись байдужними очима, закинувши руки під голову, мов порішивши вже

з усіма докучними думками на віки; двох палять люльки, люльку за люлькою, тільки вилітає іскра та дим вет ься й повиває своїм звоєм їх облича; самий менший сидить коло дверей до печери із першого погляду на його видно й ясно, що наповнена його головонька кучерява смутних мислоньок, а серденько біднесеньке повне туги та ще гіркої притуги.

А у печері ані золота, ані срібла, ані каміня дорогого. Гола, сіра се печера тай більше нічого. Холодно там, твердо, нігде там і голови прихилити вигідненько...

Вечер наступив тихий та рожевий. І все рожевіло: кременисті шпилі, грукучий Дніпро у низу, далекії, темнії гаї на верховинах гірських і навіть пташка, що пролинула по над Дніпром. Лісова берізка легесенько звідкись запахла і очі не знаходили округи, де було їй тут зрости ніжній квіточці на дикому камені.

Середний брат замовк і знов відвернув ся підніс голову й промовив:

— Чи не пора?

Усі оглянули ся і два голоси йому відповіли:

— Ще не пора, ще рано!

Середний брат замовк і знов відвернив ся до стіни, знов наче заснув.

Рожевий вечер розгортавсь та розгортавсь племенистий, потім почав темніти та темніти; місяць вирізував ся з-за верха гори й заблискотіли зорі на небі.

— Пора! — каже старший брат і устає.

В один момент усі вони були на відході: печера пустіла. Прудко, швидко пробираючи ся

по шпильях та по скелях, брати зникли за ними.

Галя їде з чоловіком до його села.

Їдуть козак із козачкою до дому... О, веселла, весела доріженька: де глянути — усе цвите й пахне, про що задумати — усе любо та мило, та ясно-...

Як тепер усе добре — і згадувати колишні напасти й лихо і забігти мислоньками вперед, у пришість (будучність) відрадісну! Розмовляли вони про те, як житимуть у купі, як господарюватимуть разом.

— Будемо жити сами — каже козачка — а вже-ж у нас нікого нема!

І дві пароньки найщасливійших очей ізглянули ся із собою.

Коли разом щось болем кольнуло наче у серце козачку — вона змінила ся на лиці й промовила:

— А де мої брати тепер? Де брати? Чи живенькі?...

Та сльози й побігли по її щасливому личеньку. Тепер було вже до кого пригорнути ся, до кого головою припасти. І наплакавши ся ревними сльозами, козачка піднесла голову і знов промовила:

— Ніколи ще я їх так добре не оплакала, як тепер!... Як то їх Бог милує, Михайле коханий, а? — спитала вона й дожидала козакового одвіту (відповіді) — як їх Бог милує?...

Почала ся в них тоді мова про братів і всякі думки, помисли й надії усякі певні уявили ся... І в пришілости палкая козачка наладила й погодила усе так, як бажало ся її душенці, як жадало ся її серденьку. А козак на все согласний і на

все довільний.

У такій мові вони невважливо їхали шляхом, не дивлячись округи, поки аж їх не вразило, що десь шумить млинове колесо. Оглянулися вони й зобачили темні гаї з усіх боків, сонечко, що за їх заходило й у право якийсь хуторець.

Зблудили з дороги.

— Та ми се з шляху зблудили ся, Галю! — каже козак всьміхаючись. — От тобі маєш! Дивись після того у яснії оченята, так і дорогу прогледеш (стратиш) !...

— А он дорога попереду — каже Галя, показуючи вперед.

У переді лежав шлях вузенький мало їзджений, такий самий, на який вони зіхали — попали, сами не знали, коли й як.

— Шлях є, та куди він провадить? — каже козак. — Треба підіхати до того хуторця й поспитатись.

І козак, відрікаючись наперед дивити ся у яснії оченята, звернув волів до хуторця.

Се був маленький вбогенький хуторець. господарство на полю, те що фарма). Усюди, де тільки можна по землі, заріс він червоним маком племенистим: мак поспів укрити городи коло кожнісенької хатки, снопчиками та жмудками ріс при дорозі: то забиравсь на дашок, одною квіткою пишною то цілою семейкою (родиною) та наче габою (накривалом) накривав округи дашок, перериваючись де не-де, як порване коралеве намисто і з далека вбогенький хуторець виявивсь, неначе палав у неспаленому вогні.

— О, який мак! — покрикнула Галя. — Щож за пишніі маки! Я собі насію такого!

Підїхавши до першої хуторянської хатки з краю, вони стрїли молодицю з дитиною на руках і поспитали, де шлях у Глибьке.

— Не знаю, такого села нема — відказала молодиця.

— А які-ж коло вас села? — спитав козак.

— Хрумово, Іваньково, Кривушино...

— А далеко Кривушино?

— О, далеченько. Лічать люде більше як сорок верстов (миль).

— А як туди проїхати?

— Та отсим шляхом. Перше ви приїдете у Хрумово, потім... Та тільки що сей шлях тепереньки небезпечний.

— Чому?

— Та чутно — розбивають тепер і ріжуть. Чутно — недавненько багатого козака вбито в яру... Ну-ну! ну-ж бо! — спиняла вона дитину, що тягнулась до волів, — ну бо! Не пустуй... Не пустуй, бо занесу зараз у яр, вкину до розбійників...

Та дитина мабуть, була сьмілого, відважного козацького роду — вона тільки почувши сеє, засміяла ся і захопила вола за роги.

— Малий козак, та сьмілий! — каже Михайло.

Мати глянула на малого сьмільчака і всьміхнула ся. А Галино серденько, що йому усе, що стрічало ся, шо вбачало ся, приповняло та прибільшало щастечка й радощів, Галино серденько до усіх озивало ся.

— То прощавайте, спасибі вам! — каже Ми-

хайло молодиці. — Прощавай, козаче, та рости ! — каже до дитини.

—Рости, любенький, рости! промовляє Галя.

— Спасибі.. щаслива дорога! — відказала молодиця. — Вклони ся, синку, вклони ся! — Син не хотів вклонити ся й уперто дер голову до-гори, як мати нахилила.

— Бачте який! — каже молодиця, сміючися. І Михайло й Галя відказали їй усьміхом.

— Так се шлях у Хрумово? — спитав еще раз Михайло.

— Сей, сей самий. Тільки, що ви не боїтесь їхати? Говорять, що небезпечно... славлють...

—А усього чиж переслухати, що говорять та славлють! — відказав Михайло.

— Не страхайте-бо дорослого козака, коли малий не боїть ся!

Ще всьміхи, ще вклони й пожадання добрі — й от уже хуторець зник із очей з своїми маками червоними й млин не шумить і вони гаєм, то спускають ся до Дніпра, чуючи його прохолоду, то знов піднімають ся високо, прислухуючи тільки плески та лелінне хвилі Дніпрової.

Напад розбійників.

— Коханий — говорить Галя — а що, як справді нападуть на нас розбійники?

— Боїш ся, Галю? — питає козак.

— Галя не боїть ся, а як бо нападуть?

— Не бійсь, моє серце: то усе балачка — говорить козак. — Бувай собі спокійненька, Галю!

— О, ні, я не боятиму ся, коханий! Я не бою

ся відказує Галя.

І їхали вони далі темним гаєм, та усе, щасливі, розмовляли про щастечко. А гай усе темнів і Дніпро все шумів бистрійше. Спершу оступав гай шлях і їдучи вони чули пахощі гаєвих квіток, потім гай наче разом знявсь і по обох боках підіймаєть ся голе каміне, а на них наче настромлені стріли — сосни чорні: а у низу на зустріч їм беть ся Дніпро, нагле завернувши свою хвилю круто у щілину. Тільки що встигло миготіти проти очей їм усе те, як на них кинула ся орда людей. Міцніі руки спинили воза, вхопили Галю, притиснули козака.

Галя змогла тільки скрикнути; боротись почав козак...

Не довга боротьба: хтось один упав і застогнав, а за тим загальний вигук і козак захитавсь і впав коло Галі. У жаху вона схопила його і притулила до себе; у ляку вона чула, що тепла кров поливає їй руки...

Уся орда побивала ся коло вбитого товариша й чули ся слова:

— „Не дихає! Мертвий!”

І страшний плач чувсь і глухе питанє:

— „Де поховати лучче!” і ступали у той і у той бік, шукали... копали землю й викидали землю з ями...

Галя пізнає братів.

Ніч минала, усе округи сьвітлійшало. Кров що вливала руки, сьякла, холодніла; з далека поза деревами копали яму й михтіли люде; близько нікого...

Та от хтось наблизивсь. Ще у більшому жа-

лю Галя міцнійше притулила до себе козака свого й наглянула... Коло неї стояв молодий парубок, наче квітка вяла і здавало ся, жалко йому було Галі; та як зглянули ся їх очи, він затрепетавсь разом і хутко спитав:

— Звідки ти? Чия ти?

— Я сирота — ввідповіла Галя. — Я живу сама одна коло Київа, у хатці на луці... Ні, ні бо, не те... Я заміж пішла і от мій козак...

— Галю! — промовив парубок, трохи не надаючи коло неї. — Галю, сестрице! Чи ти пізнала свого брата меншого?

— Ох, братік милий! Се ти? Здоров був! Здоров був! Чому-ж так барив ся довгенько не приходив? — Вона схилила ся до його і багато і горячо його цілувала, усе не спускаючи з рук свого козака, а далі спитала: — А де-ж другі брати? Чому се ви так довгенько не приходили? Де-ж брати?

Наче зменшив ся її жах і страх; вона пильнійше подивилась округи. Менший брат покликав других братів і вони прийшли з поза дерева.

— Се наша сестра Галя: — каже їм менший брат.

— Се я, братіки рідні! — промовила до них Галя. Та вони чогось не підходили до неї витати ся, а старшого брата зовсім не було поміж ними. І облича в них такі страшні, такі чудні... жах знов напав Галю!

— Де старший брат? — спитала вона. — Де він?

Жах усе більше та міцнійше її понимав і посягав і з початку вона нічого не могла зрозу-

міти: потім далі усе вже зрозуміла, усе побачила й розібрала.

Вона бачила старшого брата мертвого під дубом і знала, що забив його Михайло її. Вона була на похороні й бачила, як старшого брата спустили в купі з її Михайлом у глибоку яму, всипану листом і вона прощалась із обома... Та чудно якось усе змішалося у неї в голові і навіть якось чудно очі бачили й уха чули; то вона думала про іграшки з братами на луці, про покійну неньку — й нагле уявляла ся в думці молодиця з дитиною сьмілою та веселою на руках в убогому хуторочку, що маками закрасивсь і усьміхаючись показала, шлях який; то йшла вона з церкви і прислухувалась до Михайлового голосу, то Дніпро своїм плеском усе поглушав: то чуло ся їй — стогнуть, бачило ся голе каміне, темні гаї, а разом вечер весінний, чаруючая квітуца сьвіжість і здалека велике село на горі... то все мертве, поховане дороге... Вона дожидає-дожидає до себе жениха, виглядає його, вловляє голоса його, а коло неї менший брат знаходить ся, проти неї його вже мужне та знакове любе обличчя і вона йому всьміхається й дуже раденька... А от і усі брати сидять рядочком на землі, тільки не стає старшого, нема старшого...

Нагле якийсь світ, наче й пам'ять й розум вернули ся і жах знов нападає й посягає і в жаху вона кидається бігти і біжить-біжить до Дніпра і в жаху кидається у Дніпро. За нею брати по сліду, та Дніпрова хвиля вже далеко понесла сестру й розбила на острів каменці й дарма брати ходять по над берегами — у бис-

трих нуртах нічого не видно, окріч відблеску
неба ясного, гаїв та шпилів окути.